

про те, що аж до останніх років розвинутого соціалізму, коли лозунг «Партія і народ єдині» став майже цілком правдивим і нова спільнота радянських людей сформувалась, залишивши поза бортом прикінечних відщепенців, — аж до цих років тотальність тоталітаризму перебільшується. Окрім радянських та антирадянських громадян, у нашій країні жили позарежимні люди, чийх слів та життя не помічали. Ця мовчанка щодо них продовжується й досі.

О.А.Сєдакова

Шрейдер Ю.А. Этика. Введение в предмет. — М.: Текст, 1998. — 272 с.

Шанувальники етичної думки мають відзначити появу цікавої, інтелігентної книги, що гідно репрезентує як основну проблематику науки етики, так і, наважуся сказати, самий дух і стиль етичного спрямування життя. Значення праці Юлія Шрейдера важко обмежити рамками суто навчальної літератури; за своїм жанром це справді «Введение» до предмету — у розумінні не «вступу» як чогось початкового, а саме «введення» до суті етичних справ. Той, хто з увагою читає такі книжки, вже має підстави почувати себе немовби всередині етичного дискурсу, у творчій і напруженій атмосфері останнього.

З перших сторінок «Етика» Шрейдера викликає почуття поваги незвичним на сьогодні поєднанням справжньої глибинної толерантності з непохитною визначеністю світоглядних позицій автора. Ю. Шрейдер декларує свою «беззастережну прихильність до християнської етичної системи» (с. 8) — і далі впродовж усього викладу зберігає вірність обраному шляху вкупі з високим ступенем чутливості до найбільш парадоксальних явищ моральної культури сьогодення. Своєрідної гостроти авторському поглядові додає те, що християнська традиція подана у книзі з явним опертям на католицькі, томістські джерела; при цьому докладне висвітлення основоположень св. Томи Аквінського або папи Йоана Павла II сусідить з так само присутнім розглядом засад православних богословів і російських релігійних філософів ХХ ст. Окрім усього іншого, ця духовна відкритість автора, загалом зовсім не схильного до еkleктики, розгортає перед російськомовним читачем ще досить малознайомі йому обриси томістської гуманітарно-етичної традиції, яку варто знати і розуміти, хоча б з огляду на потужність її впливу на європейську духовну культуру.

Відверто кажучи, була мить, коли авторові цих рядків видалася надміру далекою і чужою позиція Ю.Шрейдера, — це тоді, коли він натрапив на думку про те, що моральний вибір як такий за своєю суттю є вибором між абсолютним благом (єдиним *ex definitionem*) і благами неабсолютними, частковими, віддання переваги яким, власне, і позначає перехід суб'єкта на позиції морального зла (див. с. 36—43). Мені й досі здається, що такий підхід не охоплює весь драматизм морального вибору, всю напруженість ситуацій, що розкривають перед людиною реальну множинність суперечливих виявів добра й іманентну притягальність зла. І все ж, якщо вдуматися, — чи не підказує нам автор книги про-

сто зовсім інший, не узвичаєний у нашій культурі, проте по-своєму ґрунтовний спосіб осягнення моральної проблематики, що аж ніяк не ігнорує внутрішню складність останньої? Адже саме тлумачення морального зла як своєрідної онтологічної помилки, наслідку абсолютизації суб'єктом вибору тих чи тих часткових благ, надзвичайно загострює потребу в моральній рефлексії як критичному міркуванні щодо самих причин такої абсолютизації (с. 41—43), тверезому зважуванні внутрішніх чинників і підстав людської поведінки загалом. Збагнувши це, ми досягаємо тим самим внутрішню необхідність фронезису — морально-практичного дискурсу, описаного ще Арістотелем і дбайливо культивованого, зокрема, в річищі томістської традиції.

Загалом книга Ю.Шрейдера, зовсім у дусі щойно згаданих чинників, являє досить гармонійне поєднання етичної і логічної культури мислення, рівною мірою зорієнтованих сумлінністю автора. В змістовому відношенні причетність до арістотелівсько-томістського напрямку етичної думки дається взнаки низкою взаємопов'язаних рис: тут і вихід за межі узвичаєної в нинішній етиці імперативної модальності задля вкоріненого в людській природі прагнення до вищого блага (що слід поставити у зв'язок з розгортанням ідеї фронезису), і певна реабілітація євдемонізму в перспективі духовного зростання людини, і характерне тлумачення свободи, що ставить наголос на її внутрішній спорідненості з добром, і перейнятий справжнім пафосом виклад основ «реалістичної етики» (с. 169—183), котра сама по собі, безперечно, заслуговує окремого розгляду.

За всього сказаного, в етичній побудові Ю.Шрейдера, як уже зазначалося, виразно відчуваються й духовні витoki східного християнства: невід'ємними засадами пропонованого погляду на мораль постають і вчення про любов св. Максима Ісповідника (с. 165), й ісихастські ідеї св. Григорія Палами (с. 81—82), елементи православної аскетички та ін. Сам розділ про християнську етику — за обсягом найбільший у книзі — без особливих декларацій з цього приводу реально побудований як своєрідна сума «співпраці» східних і західних християн, католиків і православних, натхненних спільною вірою, спільними етичними переконаннями.

Ще одним істотним аспектом, поза яким годі зрозуміти суть шрейдерівського образу етики, є відверте і наполегливе протистояння всілякому конформізму й моральному збайдуженню, що їх вміло прищеплював людям тоталітаризм ХХ ст. Потреба в моральному й духовному абсолюті природним чином пов'язується нашим автором з рішучим відхиленням псевдоабсолютів земних. Номо ethicus Юлія Шрейдера, сказати б, усе ще відрізняє й усвідомлює себе на загрозливому тлі тоталітарного муру; можливо, наступним поколінням ця позиція вже не видаватиметься актуальною, проте нині навряд чи є підстави заперечувати її стимулюючий характер для морального самопочуття нашого сучасника.

В передмові до своєї праці Ю.Шрейдер запрошує читачів усвідомити, «що етика — не зведення прописів, а хвилююча проблемна галузь» (с. 14). Гадаю, що написана ним книга сприяє такому усвідомленню. Цікаві, неординарні по-

гляди і думки подибуємо тут буквально на кожному кроці. Окрім того, про що йшлося вже вище, хотілося б привернути увагу вимогливого читача до надзвичайно цікавих сторінок, присвячених вченню св. Бернарда Клервоського (с. 66—69), парадоксальному, але глибокому висвітленню засад «розумного егоїзму» М.Г.Чернишевського (с. 113—114), розвиткові «принципу співчуття» С.В.Мейєна (с. 134—142). Безперечно важливі й присутні роздуми Ю.Шрейдера про совість як своєрідний «навігаційний прилад» душі (с. 184—197). Причому, якщо в указаному місці совість визначається, зокрема, як «загострена уважність» до морального стану справ (с. 191), то в наступному розділі вже сама уважність як така виявляється предметом нюансованого розгляду поруч з іншими «чеснотами повсякденного життя» — тактовністю, делікатністю, люб'язністю, гречністю, ввічливістю та ін. (с. 211—217); чи варто й зазначати, що подібні «дрібниці» здебільшого лишаються далеко осторонь поля зору наших фахівців з етики?

Позитивним моментом книги, істотним для розвитку сучасної етичної теорії, видається також акцентування автором — і це за свідомої настанови на «реалістичній етиці» — моральної ролі людської уяви, цієї тонкої здатності, котрій, як відомо, рідко перепало добре слово як у релігійній, так і у світській філософії моралі. З посиланнями на Б.Вишеславцева й Я.Голосовкера Ю.Шрейдер обґрунтовує бачення уяви як способу реального піднесення існування людини, перетворення хаосу підсвідомості на моральний космос (с. 162—168), висуває перспективну тезу про зв'язок уяви з совістю і співчуттям (с. 193). Все це, на мій погляд, могло б стати темою подальших конкретних розробок у галузі дослідження моральної свідомості людини.

Нарешті, неможливо не відзначити, що останнім словом етики Ю.Шрейдера залишається глибоко притаманний їй абсолютизм у розумінні моральних принципів. За нашим автором, будь-яка релятивістська мораль рано чи пізно виявляє свою внутрішню неспроможність, що ж до етики морального абсолюту, то вона так чи інакше веде до релігії — хоча б у кантівському розумінні цього неминучого зв'язку. Переліком принципів, що, на думку Ю.Шрейдера, визначають абсолютну скерованість моралі, й завершується виклад.

...Доводиться додати сумне. В серпні 1998 р., вже після виходу цієї книги в світ, Юлій Анатолійович Шрейдер помер від серцевого нападу. Світла йому пам'ять.

В. Малахов

Панченко В. І. Мистецтво в контексті культури. — К.: ТОВ Міжнародна фінансова агенція, 1998. — 191 с.

Розвиваючи традиції філософського осмислення мистецтва як феномена культури, дослідження Валентини Панченко вдало вписується в перспективу української естетики останніх десятиліть. Особливістю праці в цьому розумінні видається те, що автор, надміру не затримуючися на суто методологічних засадах такого розгляду (свого часу докладно проаналізованих, зокрема, представниками київської естетичної школи А.С.Канарським,